

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE YAZILI BASIN VE SİYASET İLİŞKİSİ

Murat ÖZGEN*

The Relationship Between The Press and Politic Affairs From Ottoman Era to Present

Printing house is the most import invention among the others from the point of view of history of human-being. In Ottoman Empire establishing of printing house took a very long time and for that reason journalism started late comparing the examples in the West. Not only in Ottoman Empire but also in Turkish Republic politic affairs have had a great effect on journalists and the press. Beginning from Ottoman era, governments have tried to control the press by helping of legal frame. After 1980s neo-liberal economy policy has begun to apply in Turkey and that affected greatly the media sector inevitably. In 1980s there has been a trend all over the world, especially in Western countries towards the neo-liberal policies, both in economical and social affairs. That development also has a great effect on the media in Turkey and that has also affected the media from the point of view of economical and administrative aspects.

Key words: *Index Librorum Prohibitorum, Gazetate, Avis Relation Oder Zeitung, Nieuwe Tijdingen, Bulletin des Nouvelles, Alexander Black, Matbuat Nizamnamesi, Kanunu Esasi, Teşkilatı Esasi, CHP, DP, TRT, Turkish Constitution, tabloization.*

Giriş

Yazının ortaya çıkışıyla birlikte, geçmişten geleceğe yazılı bir kayıt bırakma eğilimi ve gereksinimi insanoglunu tarihin her döneminde meşgul etmiştir. Meydana gelen olayların kaydedilmesinin yanı sıra bunların geniş kitlelere duyurulması konusunda da tarih öncesi dönemlerden başlayarak çeşitli çalışmalar ve girişimlerde bulunan insanın, modern anlamda olmasa da ilk gazete örneklerini ortaya koyduğu tarihsel dönem eski Mısır'a kadar uzanır. Eski Mısır'da papirüs üzerine yazılan yazılar veya Eski Yunan'da site devletlerinin tarihi olaylarının

kaydedildiği kayıtlar günümüz gazetelerinin en ilkel ancak aynı zamanda da ilk örnekleridir denilebilir. (Uyguç ve Genç, 1998: 19)

Roma İmparatorluğu döneminde, günümüzdeki örneklerinden farklı olsa da, resmi gazete niteliğinde haber bültenlerinin yayınlandığı bilinmektedir. Bunlar o dönemde, halk ile yönetim arasında bağın kurulmasını ve güçlenmesini sağlayan ve Roma vatandaşlarına bilgi veren, haber aktaran bültenleri olup, adlarının Acta Senatus, Acta Urbis, Acta Publica olduğu bilinmektedir. Ayrıca,

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

yine aynı döneme rastlayan tarihlerde, Roma İmparatoru Sezar zamanında, önemli olayları halka duyurmak amacıyla, Acta Diurna adı verilen duvar ilanlarından yararlandırıldığı tarihçiler tarafından saptanmıştır. (İçel, 1990: 87)

Matbaanın kuruluşu 1450'li yılların hemen başında Johannes Gutenberg tarafından kıta Avrupa'sında gerçekleştirilirken, 1470'lerin ikinci yarısında ise, William Caxton İngiltere'de ilk matbaa evini kurmuş ve kitap basmıştır.

Ortaçağ'da Avrupa'da "haber kağıtları" önemli ve değerliydi. Nedeni ise, feodalizm sonrası Avrupa'da ticaret ve burjuvazinin gelişmesiyle birlikte "haber" in değer kazanmasıdır. Gazetenin ortaya çıkışından önce haber kağıtlarına sahip olmak asil ve zengin sınıfın bir ayrıcalığıydı ve bunlara ancak soylular sahip olabilirdi. Bu bağlamda, Venedik'teki gazetelerin 16. yüzyıldaki ortaya çıkış öyküleri de ilginçtir.

"Venediklilerin duvar gazeteleri resmi gazete mahiyetinde idi. Bu gazete asilzadelere dağıtılırdı. Fakat ilk defa <<Gazete>> kelimesi 1536 tarihinde hak edilmiş*, bir madeni paranın adıdır. Bu sikke Venedik'te hak edilmişti. Basılıp satılan gazete, bu sikkenin değerinde olduğu için gazete adı verildi. Kelimenin aslı <<gazetate>>dir." (Şapolyo, 1971: 12)

Baskı tekniği ile çoğaltılıp dağıtılan yazılı eserlerin sahip olduğu potansiyel tehlike ve etki dolayısı ile, kilise meclisi 1558'de "Index Librorum Prohibitorum" başlığını taşıyan sansür belgesini yayınlamış ve yasaklı eserleri Hristiyan dünyasına ilan etmiştir. Ancak bu yasak belgesinde yalnızca yasaklan-

mış eserlerin adları yoktu bunun yanı sıra, hüküm giyen yazarlar ve bunların yasaklanan yazıları ile yasaklanan kitapları basan matbaacıların adları da bu katalogda yer almaktaydı. (İnuğur, 1993: 39) Basılı eserlerin yaygınlık kazanması ve bilginin bu yolla paylaşımı o dönemde bilgiyi tekelinde tutan kilise açısından istenen bir gelişme değildi. Daha sonraları, basın üzerindeki baskıların en büyük nedenlerinin başında da, bu bilgi paylaşımı ve kullanımındaki çıkar çatışması gelecekti.

Çağdaş anlamdaki ilk gazete Bremen yakınlarında Ausburg'da, Avis Relation Oder Zeitung adıyla yayınlanmıştır (1609). Başka bir kaynağa göre ise, ilk gazete, Hollanda'da ticari bir bültenden doğduğu varsayılan Nieuwe Tijdingen adlı gazetedir. Bunun yayın tarihi ise 1605'tir. (Tokgöz, 1994: 26)

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, basın faaliyetleri Batı'daki örneklerinden çok daha sonraları 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra görülür. Basın faaliyetlerinde görülen bu zaman farklılığının yanı sıra nitelik ve ortaya çıkış süreci açısından da Batı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında dikkat çekici farklılıklar vardır. Batı'da gazeteler, öncü ve basit örnekleri olan haber kağıtlarından başlayarak gelişme gösterirken, Osmanlı'da gazetecilik sarayın koruması altında başlamış, sürdürülmüş ve çok sonraları gerçek anlamdaki işlevini yerine getirir hale gelmiştir.

Osmanlı'da Matbaacılık ve Gazetecilik Faaliyetleri ile Yasal Çerçeve

Osmanlı topraklarında ilk yayınlanan gazete, 1795 tarihinde Fransız Büyükelçisi Verninac'ın girişimleriyle yayına başlayan "Bulletin des Nouvelles"dir. Bu gazetenin yayın hayatı 7 ay sürmüştür.

* (Y.N.) Kazınmış, İşlenmiş.

Mart 1796'da Verninac'ın yerine gelen Fransız Büyükelçisi Aubert-Dubayet Ekim 1796'da "Gazette François de Constantinople"ni çıkarılmasında etkin rol oynamıştır. Eylül 1798'de Napoleon komutasındaki Fransız güçlerinin Mısır'a çıkmasıyla da gazetenin yayın hayatı sona ermiştir.(Topuz, 1996: 20-21)

İstanbul'da basılıp dağıtılan bu gazetelerin hedef kitlesi, daha çok levanten ve Osmanlı ülkesindeki hıristiyan tebaaydı. Ayrıca 1789 Fransız devrimiyle ortaya çıkan fikir iklimini yaymak da, Osmanlı topraklarında ilk kez Fransızca olarak çıkan bu gazetelerin hedefleri arasındaydı. Böylece Fransa, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde, siyasal ve ekonomik bağlamda etkinlik ve güç kazanmayı hedefliyordu.

O dönemde, Osmanlı payitahtı olan İstanbul dışında, İzmir'de de gazetecilik faaliyetleri dikkat çeker. Örneğin, Le Spectateur Oriental Mart 1821'de Alexander Black tarafından çıkarılmıştır. Bunun dışında Le Courier de Smyrne 1828'de yine Alexander Black tarafından çıkarılmışsa da daha sonraları bu gazete satılmış ve Journal de Smyrne adını alarak yayın hayatına devam etmiştir.

1831'de, II. Mahmut Le Monitor Ottoman'ın yayınlanması için Alexander Black'ı İzmir'den getirir ve gazetenin başına geçirir. Le Monitor Ottoman'dan sonra yine II. Mahmut, Takvim-i Vakayi adlı gazeteyi Türkçe olarak yayınlamış ve böylece 1831'de yayın hayatına başlayan Takvim-i Vakayi Osmanlı topraklarında yayınlanmış olan ilk Türkçe gazete unvanını almıştır. 1831'den başlayarak 4 Kasım 1922'ye kadar yayın hayatını sürdüren Takvim-i Vakayi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin de resmi yayın organı sıfatına sahip olmuştur. Tak-

vim-i Vakayi'nin yayın yaşamından çekildiği tarih olan 4 Kasım 1922, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin resmi olarak yıkıldığı tarih olarak da kabul edilmektedir ki, bu bağlamda da Takvim-i Vakayi'nin önemi büyüktür. Takvim-i Vakayi açısından diğer bir önemli tarih ise, 1 Haziran 1915'tir. Ermeni tehciri ile ilgili kanun bu tarihte gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Takvim-i Vakayi'den önce yine Osmanlı sarayının desteği ile çıkartılmış bulunan Le Monitor Ottoman gazetesi, Takvim-i Vakayi'nin Fransızcası değildir, ancak her iki gazetede de aynı haberlere yer verildiği görülür. (İnuğur, 1993: 169-170) Ancak Fransızca olarak yayınlanan Le Monitor Ottoman, Avrupa devletlerine yönelik ve onlara hoş görünecek tür yayınlarla dikkat çekerken, Takvim-i Vakayi daha çok iç dinamiklere yönelik bir yayın politikasını benimsemişti. Ayrıca Takvim-i Vakayi'nin içeriğinde, o dönemde Osmanlı'da gerçekleştirilen batılılaşma hareketlerini öven haber ve yorumlar bulunmaktaydı. Her iki gazetenin zaman zaman aynı haberleri kullandığı da bilinmektedir.

O dönemde Osmanlı sarayının, bir anlamda, resmi olmayan basın müşaviri olarak da bilinen Alexander Black, 1836'da gizli bir görevle Fransa'ya giderken Malta'da aniden ölür, bu ölüm şüphelidir ve muhtemeldir ki, bu olay tarihimizde mesleki faaliyetleri nedeniyle gerçekleştirilmiş olan ilk gazeteci suikastıdır ve eğer bu olay gerçekten şüphelenildiği gibi bir suikast ise, altında Fransa, İngiltere gibi emperyalist devletleri aramak doğru olacaktır. Bunun nedeni ise, Alexander Black'ın yaptığı yayınlarda Osmanlı devleti yanında yer alan bir yayın politikası benimsemesi ve bu nedenle Avrupalı büyük devletlerin zaman zaman Black beyi Osmanlı sarayına şikayet etmesi ve

bundan herhangi bir sonuç alamamalarıdır. Alexander Black gerek 1820 ile 1829 yılları arasında süren ve sonuçta da Osmanlı devletinden ayrılarak bağımsız Yunan krallığının kurulmasına neden olan Yunan isyanı sırasında gerekse Batı ile olan ilişkilerde Osmanlı devlet politikasını benimseyip destekleyen yayınlarıyla, her zaman Avrupa'daki emperyalist devletlerin dikkatlerini ve şimşeklerini üzerine çekmiş olmasındır.

1840'da Osmanlı topraklarında, yayınlanan ilk özel Türkçe gazete, Ceride-i Havadis'tir. Ancak bazı tarihçiler bunu ilk özel gazete olarak kabul etmezler, çünkü bu gazetenin çıkarılması da Osmanlı Sarayı'nın desteği ve katkılarıyla gerçekleşmiştir. O dönemde bazı İngiliz gazetelerinin Osmanlı payitahtındaki muhabirliğini de yapan William Churchill adlı İngiliz vatandaşı, Kadıköy çayırında, av kazası sonucunda bir çocuğun yaralanmasına neden olur ve hapse girer, ancak İngiltere olaya müdahale eder. Sonunda William Churchill hapisten çıkartılır ve bununla da yetinilmeyip olayın uluslararası bir soruna neden olmaması için, pırlanta nişan, on bin kantarlık zeytinyağı ihracı için imtiyaz ve gazete çıkarma izni Churchill'e verilir. Bu arada İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bu olaydan dolayı ortaya çıkan gerginlik nedeniyle, Akif Paşa Hariciye Nazırlığından alınır ve Dahiliye Nazırlığına atanır. Akif Paşa'nın Dahiliye Nazırı olması nedeniyle William Churchill 1836'da almış olduğu gazete çıkarma imtiyazını ancak 1840'da kullanabilir çünkü Akif Paşa Dahiliye Nazırlığı süresince, Churchill'in bu izni kullanılmasına olanak tanımaz. (İnuğur, 1993: 181-182) Bazı tarihçiler, ilk özel Türkçe gazetenin Ceride-i Havadis olarak kabul edilmesinin doğru olmadığını belirtmektedirler. Nedeni ise, bu gazetenin Osmanlı sarayının desteğiyle çıkarılmış olmasıdır. Bu

açından değerlendirildiğinde, 1860'da Agah Efendi ile Şinasi'nin çıkarmış oldukları Tercüman-ı Ahval ve 1862'de Şinasi tarafından çıkarılmış olan Tasvir-i Efkar adlı gazeteleri ilk özel Türkçe gazete örnekleri olarak kabul etmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı döneminde halk gazetesinin işlev ve önemini anlar. Savaşta asker gönderen halkın gazete ve habere olan ilgisi ayrıca o dönemde İmparatorlukta yaşanan çalkantılar ve jöntürk hareketi gibi nedenlerden dolayı saray matbuatın denetim altında tutulması gereğini hisseder ve böylece 7 Temmuz 1856 tarihli padişah iradesi ile ilk kez özel matbaaların yerine getirmeleri ve uymaları gereken koşullar belirlenir. Buna ek olarak 17 Şubat 1857'de "Basmahane Nizamnamesi" (Matbaa Tüzüğü) yayınlanarak matbaaların uymaları gereken koşullar yasal nitelikli bir metinde toplanır. (Sayılğan, 1992: 273) Daha sonra, 1864 tarihinde çıkarılan Matbuat Nizamnamesi ise, Osmanlı İmparatorluğu sınırları dahilinde, tam anlamıyla basına yönelik olarak çıkartılan ilk yasal nitelikli düzenlemedir.

1867'de, Ali Paşa tarafından kaleme alınmış olan, Kararname-i Ali'nin hazırlanmasında Namık Kemal'in Tasvir-i Efkar'da çıkan "Şark Meselesi" başlıklı yazısı önemli bir etken olmuş, bu yazı üzerine Osmanlı sarayı basının daha da sıkı denetim altına alınmasını sağlayacak olan, Kararname-i Ali'yi yürürlüğe koymuştur. (İnuğur, 1993: 205)

31 Ağustos 1876'da ağabeyi V. Murat'tan sonra II. Abdülhamit tahta geçer ve 33 yıl sürecek olan saltanat süresi başlar. II. Abdülhamit tahta çıkar çıkmaz I. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Kanunu Esasi'nin kabulü ile birlikte basına uyması zorunlu olan yasal bir çerçeve çizilmiştir. Buna göre, Kanunu Esa-

si'nin 12. maddesi "Matbuat Kanunu daire-
sinde serbesttir" hükmüne yer vermiş ve
böylece ilk kez Osmanlı'da basın faaliyetleri
anayasal niteliği olan, yasal bir koruma altı-
na alınmıştır. Ancak bu gelişme çok uzun
sürelidir ve Kanunu Esasi'nin 113. mad-
desinden aldığı geniş yetkiye dayanarak II.
Abdülhamit Çarlık Rusyası ile çıkan savaşı
öne sürerek 13 Şubat 1878'de Osmanlı Mecli-
si Mebusanı'nı kapatır ve böylece Anayasa
konumundaki Kanunu Esasi de askıya alın-
mış olur.(Topuz, 1996: 32)

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ve Kanunu
Esasi'nin yeniden uygulanmaya başlama-
sıyla İmparatorluk sınırları içinde basın faa-
liyetlerinde önemli bir hareketlenme görü-
lür. Ülkedeki özgürlük havasıyla birlikte,
yayınlanan gazete sayısı artar. Bu dönemde,
Kanunu Esasi'nin 12. maddesi yeniden dü-
zenlenir ve buradaki yasal hüküm "Matbuat
Kanun devresinde serbesttir. Hiçbir veçhile
kabletabı teftiş ve muayeneye tabi tutula-
maz." şeklinde değiştirilir. Bu madde içinde
yer alan ikinci cümle (...Hiçbir veçhile
kabletabı teftiş ve muayeneye tabi tutula-
maz) II. Abdülhamit'in ön sansürüne olan
tepkiden dolayı, o dönemde bu anayasal
nitelikli metnin içine konulur.

Bu arada, dönem itibariyle, siyasi nitelikli
gazeteci cinayetlerinin de gündeme geldiği
görülmür. 5 Nisan 1909 Serbesti Gazetesi'nden
Hasan Fehmi Bey Galata Köprüsü'nde, 9
Haziran 1910'da Sadayı Millet Gazetesi'nden
Ahmet Samim Bey Bahçekapı'da ve 10
Temmuz 1911'de Şehrah Gazetesi'nden Zeki
Bey ise, evine dönerken Bakırköy semtinde
suikasta uğrayarak yaşamlarını yitirirler.
(Topuz, 1996: 65-66)

İttihat ve Terakki Fırkası'nın iktidarı döne-
minde, 1. Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı
İmparatorluğu için sonun başlangıcı Balkan

Savaşı yenilgisiyle başlar ve bu savaş süreci,
1. Dünya Savaşı'nın da araya girmesiyle
birlikte kesintisiz 10 yıl sürer ve en son Milli
Mücadele'nin kazanılmasıyla 1922'de sona
erer. Böylece Osmanlı İmparatorluğu tarih
sahnesindeki yerini alır. Milli Mücadele'ye
Anadolu yerel basınının sağladığı katkı ve
destek ise, o dönemde çok önemlidir. Milli
Mücadele süresince ve Cumhuriyet'in ilk
kuruluş yıllarında ise, bir kısım "İstanbul
basını"nın bu sürece soğuk ve uzak dur-
duğu bilinmektedir.

Bu arada Atatürk, basının önemini ve gere-
ğini bilmesi dolayısıyla, milli bir haber ajan-
sının kurulması gereğinden yola çıkarak,
Anadolu Ajansı'nın 1920'de kurulmasına
öncülük eder. Atatürk'ün bu kararı alma-
sında Milli Mücadele'ye ilişkin haberlerin
yabancı haber ajansları ve basın kuruluşları
tarafından değil, ulusal nitelikli bir haber
ajansı ve basın tarafından yurt içi ve dışına
aktarılması niyet ve kararlılığı vardır.

Cumhuriyet Döneminde Basın Faaliyetleri ve Siyaset İlişkisi

Milli Mücadele'nin kazanılması ve Cumhu-
riyet'in ilanının ardından 20 Nisan 1924 ta-
rihli Teşkilatı Esasi Kanunu'nun kabulü ger-
çekleşir ve bu yasanın 77. maddesinde şu
hükme yer verilir: "Matbuat kanun daire-
sinde serbesttir ve neşir edilmeden evvel
teftiş ve muayeneye tabi değildir". Bu hü-
küm, aynı zamanda, II. Meşrutiyet döne-
minde yeniden yürürlüğe girmiş olan, Ka-
nunu Esasi'nin 12. maddesinin aynısıdır.

Şubat 1925'de Türkiye'de, bazı doğu illerini
kapsayan Şeyh Sait isyanı patlak verir. Bu
isyan, nitelik açısından etnik-dini kökenli ve
kökleri dışarıda olan bir ayaklanmadır ve
aynı zamanda da genç Türkiye Cumhuri-
yeti'nin önüne çıkan ilk ciddi kitlesel isyan
hareketidir. 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sü-

kun Kanunu çıkar ve bu yasa sonuçları itibarıyla üç önemli noktada, Ankara hükümetinin hareket alanını genişletir. Bunlar, doğu illerinde patlak veren Şeyh Sait isyanı, İstanbul'daki Ankara hükümetine muhalif basın ve Atatürk devrimlerinin hayata geçirilmesi ve yerleştirilmesidir. Bu üç konuda Ankara hükümeti, böylece daha etkin ve yetkin bir yaptırım gücünü elde etmiş oluyordu. Nitekim, daha sonraları Atatürk ilke ve inkılaplarının ülkede yerleştirilmesi ve uygulanmasına bakıldığında da bunların en önemlilerinin, özellikle Mart 1925'ten sonra gerçekleştirildiği görülür.

25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilen Cumhuriyet'in ilk basın yasası 8 Ağustos 1931'de yürürlüğe girer. 1931 tarihli Basın Yasası'nın 50. maddesi basın özgürlüğü açısından oldukça sert ve etkin kısıtlamaları içerir niteliktedir. Buna göre, "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18. madde hükmü tatbik edilir. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramazlar" (İçel, 1990: 35) hükmüne yasadaki yer verilir. 1931 tarihli basın yasası sonraları tek parti yönetiminin de etkisiyle daha sıkı bir hale getirilmiş ve yapılan yasal düzenlemelerle basın özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlanmıştır.

Nitekim, 1938'de basın yasasında yapılan değişikliklerle, "siyasi nitelikli gazete ve dergi çıkarma para depo etme koşuluna bağlanmış, beyanname sistemi yerine ruhsat sistemi getirilmiştir." (İnuğur, 1992: 105) 1938-1946 dönemi, aynı zamanda, Atatürk sonrası tek parti iktidarının ağırlığını tüm yoğunluğuyla hissettirdiği "Milli Şef" dönemidir.

1930'lu yıllarda Türk basını açısından önemli olan diğer bir gelişme de, 1. Türk Basın Kongresi'dir. 25 Mayıs 1935'de toplanan kongrenin sonuç bildirgesinde "zorunlu bir meslek örgütü kurulması karara bağlanmıştır." Bu, aynı zamanda, 1938'de yasayla kurulmuş olan ve zorunlu bir meslek örgütü olan Basın Birliği oluşumunun da alt yapısını oluşturmuştur. Basın Birliği, 27 Haziran 1938 tarihinde 3511 sayılı yasanın 14 Temmuz 1938 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanması ile kurulmuştur. Basın Birliği başkanlığına, Ulus Gazetesi başyazarı ve CHP Ankara Milletvekili Falih Rıfkı Atay seçilmiştir. Basın Birliği, 30.05.1946 tarih 4932 sayılı yasanın 18.6.1946'da yürürlüğe girmesiyle yasal olarak ortadan kalkmıştır. Böylece Birlik, yasa ile kurulup yasa ile ortadan kaldırılmış bir basın meslek kuruluşu niteliğinde olmuştur. (Özgen, 2002: 161)

Basın Birliği kurumunun ortadan kalkması, o dönemde, gazeteciler arasında yeni bir mesleki oluşumun gündeme gelmesi düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve Gazeteciler Cemiyeti 10 Haziran 1946'da İstanbul Valiliği'ne verilen dilekçe ile resmen kurulmuştur. Sedat Simavi, Sadun Galip Savcı, Cihat Baban, Hayri Alpar, Sait Kesler gibi isimler kurucu heyette yer almıştır. (Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl: 81-82) Gazeteciler Cemiyeti, Basın Birliği'nden farklı nitelikte bir basın meslek kuruluşu olarak ve gazetecilerin kendi özgür iradeleri doğrultusunda kurulur. Bu dönemde ülkede yalnızca basında değil toplumun her kesiminde önemli değişim ve dönüşümler görülür. Çok partili seçimler de bunlardan biridir ve sonuçta 14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti "yeter söz milletin" sloganıyla iktidara gelir.

24 Temmuz 1950'de DP iktidarı 5680 sayılı basın yasasını çıkarır. Böylece hem tek parti iktidarının basın üzerinde yarattığı olumsuz

hava dağıtılmış olur hem de yeni dönemde DP'nin, o günün koşullarında basının desteğini arkasına alması sağlanır. Nitekim DP iktidarı döneminde basın alanında yapılan bir başka önemli yasal düzenleme de, bugün kısaca Basın-İş Yasası olarak bilinen, "Basın Mesleğinde Çalışanlarla Çalıştıranlar Arasındaki Münasebetlerin Tanzimi Hakkında Kanun" başlığını taşıyan 5953 sayılı yasanın 20 Haziran 1952'de yürürlüğe konması olmuştur.

5680 sayılı yasa basın kuruluşlarına belli bir rahatlama getirirken, diğer yandan 5953 sayılı yasa da basın çalışanlarına özlük hakları açısından çeşitli kazanımlar sağlamaktaydı. Daha sonraları basınla ilişkileri iyi tutma ve basının desteğini alma yönündeki politikalar 1960 sonrasında da devam etmiş ve 5953 sayılı yasanın çeşitli maddelerinde değişiklikler yapan 212 sayılı yasa da, basın çalışanlarının özlük haklarında iyileştirmeler yapacak şekilde düzenlenerek yürürlüğe konulmuştur. Ancak 1950'li yılların ortalarına doğru DP ile basın arasındaki ilişkiler bozulmuş ve DP basın üzerinde çeşitli baskılar uygulamaya başlamıştı. Bu baskıların başında da yasal yaptırımlar gelmekteydi.

1954 yılında yapılan seçimler öncesinde DP, 6334 sayılı yasayı 9 Mart 1954'te "Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek Bazı Cürümler hakkında Kanun" başlığı altında yürürlüğe koymuş bu yasanın bazı maddelerini değiştiren, 6733 sayı ve 7 Haziran 1956 tarihli yasa ise, gazeteciler açısından bazı zorlayıcı hükümleri içerecek biçimde yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, gerçekleştirilen bu yasal düzenleme gazetecileri, devlet büyükleri ve yüksek kademedeki görev yapan devlet memurlarına ve onların itibarlarını kırarak, şöhret ve/veya servetlerine zarar verecek suçları isnat ettirmekten alıkoymaktaydı. (İçel, 1990: 39) O dönemde büyük ölçüde

tartışmalara yol açan böylesi bir kısıtlama nedeniyle, daha sonraları 1961 (34. madde) ve 1982 (39. madde) Anayasalarına önlem olarak ispat hakkı kavramı getirilmiş ve böylece bu hak, anayasal olarak koruma altına alınmıştır. Ancak DP döneminde basın iktidar arasındaki gerginlik bununla da kalmamıştır.

18 Nisan 1960'ta 2247 sayılı "CHP ve "Bir Kısım Basının Faaliyetlerini Tetkike Memur Meclis Tahkikat Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Yasa üzerinde görüşmeler devam ederken, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, "bu yolla devam ederseniz ben de sizi kurtaramam" cümlesinin de yer aldığı ünlü konuşmasını, bu oturumda yapacaktır. Meclis içtüzüğü'nün 177. maddesine dayanılarak gerçekleştirilen "tahkikat komisyonu" nun çalışma koşulları, 27 Nisan 1960'da 7468 sayılı "Meclis Tahkikat Encümeni'nin Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun" ile belirlenmiştir. (Kabacalı, 1994: 263-266)

Bu yasaya göre, 15 TBMM üyesinden oluşan komisyon meclisten ve adli mercilerden ayrıca karar elde etmeye gerek kalmadan, ceza yargılamaları usulü yasası, askeri yargılama usulü yasası, basın yasası ve öteki yasalarla savcılara, sorgu yargıçlarına, askeri amirlere tanınmış olan yetkilere sahip olabilecek, her türlü siyasal eylem ve çalışmayı durdurabilecekti. (Kabacalı, 1994: 265-266) 27 Mayıs ihtilalinden 1 ay önce yürürlüğe konulan bu uygulama, ülkedeki çalkantının önünü almak bir yana, olayları daha da körükleyerek sonun başlangıcını hazırlayan son nokta olmuştur.

27 Mayıs sonrası yürürlüğe konulan, 1961 Anayasası özgürlükçü bir anayasadır. Ancak 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısından sonra başlayan toplumsal olaylar, suçlu a-

rama psikolojisini ülke yönetiminde bulunan yöneticiler üzerinde etkin kılmıştır. Örneğin, dönemin üst düzey bir yetkilisi, anarşinin kaynağı olarak 1961 Anayasası, Üniversite özerkliği, özerk TRT, basın özgürlüğü, bağımsız yargı, sendikalar, CHP'nin sol kanadı, Cumhuriyet Senatosu'ndaki 27 Mayısçı tabii senatörleri göstermiştir. (Yalçın ve Yurdakul, 2000: 188)

Nitekim, 12 Mart döneminde çeşitli demokratik hak ve özgürlüklere kısıtlamalar getirilirken, 1964'de kurulmuş olan TRT'nin "özerk" olan yapısı da, yine aynı dönemde yapılan yasal değişiklikler sonrasında "tarafsız kamu tüzel" kişiliğine dönüştürülmüştür. Bu gelişme sonrasında TRT Kurumu, siyasi iktidarların adeta manevra alanı haline gelmiştir. Oysa 1961 Anayasası'nın 121. maddesi TRT'nin özerk bir yapıya sahip olmasını anayasal güvence altına alırken, o dönem Anayasa'da yer alan bu hüküm 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı yasa ile değiştirilerek, TRT "tarafsız bir kamu tüzel kişiliğine" dönüştürülmüştür.

Tüm dünyada görülen ve etkilerinin Türkiye'de de çok açık biçimde hissedildiği 68 hareketi sonrasındaki gelişmelerin ardından gelen 70'li yıllar, Türkiye'de fikir gazeteciliği açısından verimli ve önemli yıllar olarak görülebilir. Bunun nedeni ise, 1961 Anayasası'nın yarattığı özgür fikir iklimi ve 70'li yıllardaki siyasal gerilim ortamıdır. Aynı yıllarda TRT Kurumu ise, giderek özerkliğinden uzaklaşarak, hükümetlerin etkisi altında bir kamu kurumu kimliğine bürünmüştür. Bu gelişmenin ortaya çıkmasında ise, kuşkusuz, 12 Mart 1971 askeri muhtırasının yarattığı olumsuz etkinin yanı sıra ülkedeki aşırı politize ortamın da önemli rolü olmuştur.

1974 Kıbrıs Barış Harekatı ve dünyada yaşanan petrol krizinin etkisinin yanı sıra siyasal ve sosyal çalkantılarla ülke, 12 Eylül 1980'e, büyük bir ekonomik çıkmaz içinde, toplumsal olaylar ve sorunlara çözüm üretemeyen hükümetlerin gölgesinde gelir. O dönemde ülke, Başbakan'ın deyimiyle "70 sente muhtaçtır". Demirel hükümeti ve onun müsteşarı Turgut Özal'ın mimarlığını yaptığı 24 Ocak kararları Türkiye'nin iktisadi politikalarını geri dönülmez biçimde etkileyecek olan uygulamaları ülke gündemine sokar. Ülkenin iktisadi yaşamının gündeminde artık neoliberal yaklaşımlar hakim olmaya başlamış ve 1980'den başlayarak, Türkiye "sosyal devlet" olgusundan hızla uzaklaşarak Özal'la birlikte Friedmancı ekonomi politikaları hızla uygulanmaya başlamıştır.

1980'den itibaren ülkede basın sektöründe görülen önemli gelişmelerin başında magazinleşme olgusu gelir. Bu sonucun ortaya çıkışında ise, 1980 sonrasında basında çıkan siyasi nitelikli haber ve yorumlar üzerindeki yoğun baskı etkin bir rol oynamıştır. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde, "Tan" gazetesinin 1 milyona yaklaşan bir tiraj yakalamasının yanında Tan benzeri yayın yapan "Bulvar" gazetesinin de önemli sayılabilecek bir satış rakamına ulaşması bunun en açık göstergesidir.

Haziran 1988'de Asil Nadir'in Türkiye'deki basın hayatına büyük sermaye ile girişi de bu dönemde basın sektöründe görülen önemli bir gelişmedir. Bu, aynı zamanda Türkiye'de, Simaviler, Karacanlar, Nadiler, Ilıcaklar gibi, aile tipi basın işletmeciliğinden sonra büyük kapitalin basın sektörüne girişinin de bir göstergesidir. Bu arada Aydın Doğan'ın Abdi İpekçi'nin öldürülmesinin hemen ardından Milliyet gazetesini satın almasını da belirtmek gerekir. Böylece Türkiye'de basın dışı sermayenin basın ve daha

sonraları da alanını genişleterek medyaya hakim oluşu gerçekleşir. Bugünün medya holdinglerinin temelleri 1980'lerin başlarında atılmıştır.

1990'lı yıllarda ise, basın kuruluşları Babıali'den İkitelli'deki plazalarına taşınmıştır. Burada, medya holdinglerine dönüşen, geçmişin Babıali basını araç, gereç, teknoloji ve fiziki koşullar bakımından oldukça önemli gelişmeler kaydederken, diğer yandan toplumla olan bağlantısını yitirmiş ve kendi kendini adeta "sırça medya plazaları"na mahkum etmiştir. Bu süreçte eskiden halkın nabzını tutabilen, toplumla iç içe ve birlikte yaşayan geleneksel gazeteci-muhabirler artık yerlerini yeni "trend" gereği bakanların ve başbakanları sofralarında ağırlanan, hatta onlara zaman zaman akıl veren Özal dönemi medya "starlarına" bırakmışlardır. Bu gelişmenin sonucu ise, öncelikle gazete tirajlarına yansımış ve toplumun gündeminden kopuk gündem oluşturan basının satış rakamları da bir türlü artmaz hale gelmiştir. İstanbul'daki büyük medya holdingler eliyle çıkan gazetelerin yanı sıra Anadolu yerel basınının ise, günümüzde pek çok sorunu bulunmaktadır. En önemli sorunların başında ise, finans gelmektedir ve yerel basın varlığını sürdürmek amacıyla sadece gazetecilik faaliyeti değil aynı zamanda yan uğraşlarla da varlığını devam ettirme çabası içindedir.

Unutmamak gerekir ki, yerel basın, orta ve küçük ölçekli yerleşim birimlerinde bölgesel sorunların çözüme kavuşturulmasında, sorunlara demokratik çözümler üretme ve sonuçlandırmada ve bu süreçlere halkın dolaysız biçimde katılımını sağlamada önemli bir katalizör görevi görmektedir. Bu durumda ülkemizde basının sorunları dence, sadece yaygın basının sorunları değil, aynı zamanda yerel ve bölgesel ölçekte ya-

yımcılık faaliyetini sürdüren basın kuruluşlarının da sorunlarının anlaşılması ve çözüme kavuşturulması zorunludur.

Ancak, özellikle, 1980 sonrası Türk basın hayatında meydana gelen gelişmeler ve değişimler yerel basını olumsuz biçimde etkilemiştir. Giderek ağırlaşan ekonomik koşulların yanı sıra, işletme giderleri ve yetmişmiş eleman azlığı ya da yokluğu gibi olumsuz nedenlerle, ülkemizde yerel basın istenen aşamayı gerçekleştirememiş ve kendinden beklenen düzeyin altında kalmıştır. Bu saptama aslında yaygın basın için de geçerlidir. Ülkemizde bir türlü artmayan gazete okuru sayısı, aynı zamanda basın ile toplum arasındaki ilişkinin de açık göstergesidir. Türk toplumu gazete okur sayısı açısından gelişmiş toplumların çok gerisindedir.

Bu sonucun ortaya çıkmasında toplum kadar basının da payı görmezden gelinemez. Toplumun sorunlarına eğilen, gerçek gündemi yakalayan ve halkın gözü, kulağı ve sesi, olan basına toplum tarafından daha fazla sahip çıkılacak ve daha çok izlenecektir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bugün Türk basınının içinde bulunduğu sorunlar ele alınırken basınıımızdaki patronaj sistemi ile basınıımızın siyasi ve ekonomik iktidarlarla olan ilişkilerinin de mercek altına alınması gerekmektedir.

Basınıımız açısından belirtmemiz gereken son nokta ise, 24 Temmuz 1950 tarihinde yürürlüğe giren 5680 sayılı Basın Yasası'nın artık yürürlükte olmadığı ve bunun yerini 26 Haziran 2004 tarihinde 25504 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren 5187 sayılı Basın Yasası'nın almış olduğudur. Böylece 17 kez değişikliğe uğramış olmasına karşın 54 yıl boyunca yürürlükte kalmış bulunan, 5680 sayılı Basın Yasası tarihe karışmıştır.

Sonuç

Tarihsel süreç değerlendirildiğinde, insanoğlunun en önemli icatlarından biri de matbaanın keşfidir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde gayri müslim tebaa ile başlayan matbaacılık faaliyetinin ardından, gecikmeli de olsa matbaa kullanımı 18. yüzyılda İmparatorluk sınırları dahilinde yaygınlık kazanmıştır. Ancak bu gecikmeye ve başka nedenlere de bağlı olarak Osmanlı'da ilk gazetelerin ortaya çıkışı da Batı'ya oranla daha geç gerçekleşmiştir.

Ülkemizde basın faaliyetleri Osmanlı döneminde sarayın, Cumhuriyet döneminde ise, siyasi iktidarların ve devletin daima etkisi altında olmuştur. Bu etki gelişmelere göre bazı zamanlarda azalsa da, hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmamıştır. Nitekim çeşitli dönemlerde oluşturulan yasal çerçeveler de siyasetin bu etkisini gösterir ve devam ettirir nitelikte olmuştur.

Osmanlı'nın çöküşü ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş aşamasında ortaya çıkan politik, ekonomik ve toplumsal çalkantılar o dönemde önemli ölçüde basını da etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara hükümeti ile muhalif İstanbul basını arasındaki soğukluk daha sonraları Ankara hükümetinin sıkı yasal düzenleme ve önlemleri de devreye sokması sonucunda ortadan kalkmış ve tek parti dönemi basın ve iktidar ilişkileri açısından "sorunsuz" geçmiştir. Demokrat Parti dönemini ise, basın iktidar ilişkileri açısından iki bölümde incelemek gerekir. İlk dönem iktidar partisi ile basının arasının iyi olduğu dönemdir. Daha sonraları ise, DP basın ilişkilerinde özellikle 1950'li yılların sonuna doğru gerginlik görülür ki, bu dönemde DP basın üzerindeki baskıyı yasal yaptırımlar yoluyla gerçekleştirir. 1970'ler tüm dünyada soğuk savaşın yaşandığı Türkiye'de de, aşırı politize bir ortamın

görüldüğü dönemdir. Bu süreçte, Türkiye'deki fikir gazeteciliği dikkat çekici biçimde gelişme gösterir ve geniş halk kesimleri bu gazeteleri yakından takip eder. Bu arada 27 Mayıs ihtilalinin sonuçlarından biri de, TRT Kurumu'nun kurulmasıdır. Kuruluş döneminde TRT özerk bir niteliğe sahipken, 12 Mart döneminin olağanüstü koşullarında bu yapısal niteliğini kaybeder.

1970'li yıllar yalnız Türkiye'de değil tüm dünyada çalkantıların olduğu bir on yıllık süreç biçiminde geçer. 1980'de ise, 12 Eylül darbesi, Türkiye'nin yeni dünya düzenine entegrasyon sürecinin başlangıç tarihi olur. 1980 sonrası Türkiye'de, sadece uygulanan ekonomik politikalarda değil, fakat aynı zamanda sosyal politikalarda da önemli değişiklikler görülür. Neo-liberal ekonomi politikaları, basın ve 1990'larda da daha geniş kapsamlı olarak medya sektörünü geniş biçimde etkiler ve devlet sosyal devlet işlev ve sorumluluğundan uzaklaşır.

Yine, 80'ler sonrasında basın siyasi iktidarların yanı sıra ekonomik açıdan da bazı güç odaklarının etkisi altında kalarak gerçek okuruna tam anlamıyla ulaşamamış ve halkın tam olarak gündemini yakalamaktan ve bu gündemi ele alıp işlemekten uzak kalmıştır. 1990'larda ortaya çıkan önemli gelişmelerden biri de, özel radyo ve televizyon yayıncılığının Türkiye'de ortaya çıkışıdır. Bu dönemde basın kuruluşları, radyo ve televizyonu olan büyük medya holdinglerine dönüşürlerken, ayrıca medya alanına da sektör dışından büyük ölçüde sermaye girdisi gerçekleşmiştir. Böylesi bir gelişme ise, Türkiye'de medyanın yönetsel ve sermaye bağlamında değişim ve dönüşüme uğramasına yol açmış, geçmişte alışılmış aile tipi basın işletmeleri yerlerini, büyük sermayeye sahip medya kuruluşlarına bırakmıştır.

Kaynakça

- Gazeteciler Cemiyeti ve 40 Yıl 1946-1986, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 24, İstanbul, 1987.
- İÇEL Kayıhan, Kitle Haberleşme Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul, 1990.
- İNÜÇÜR M. Nuri, Türk Basın Tarihi (1919-1989), TGC Yayın No:37, İstanbul, 1992.
- İNÜÇÜR M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, (3. Basım), Der Yayınları, İstanbul, 1993.
- KABACALI Alpay, Türk Basımında Demokrasi, Kültür Bakanlığı Yayınları: 1638, Ankara, 1994.
- ÖZGEN Murat, Gazetecinin Etik Kimliği, (2. Baskı), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2002.
- SAYILGAN Şevket, "Türkiye'de Basın Özgürlüğü ve Cumhuriyet Dönemi Anayasalarının Basın Özgürlüğüne Yaklaşımları", Marmara İletişim Dergisi, Sayı:1, Aralık 1992.
- ŞAPOLYO Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın, Güven Matbaası, Ankara, 1971.
- TOKGÖZ Oya, Temel Gazetecilik, İmge Kitapevi, Ankara, 1994.
- TOPUZ Hıfzı, Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi, (2. Baskı), Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1996.
- UYGUÇ Ünal ve Ali GENÇ, Radyo Televizyon Haberciliği, (2. Baskı), Avcıol Basım-Yayın, İstanbul, 1998.
- YALÇIN Soner ve Doğan YURDAKUL, Bay Pipo, (2.Baskı), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.

